

Research paper
4(1), Spring 2025

Semiotic Reading of the Code of Sermon 35 of Nahj al-Balagha (Based on Roland Barthes' Five Codes Model)

Golafronz Mohebi¹ | Rahman Navazani²

¹ Ph. D. in Arabic language and literature. Kashan University. Kashan, Iran.
(Corresponding Author) E-mail: golafronz4519908401@gmail.com

² Ph.D. Visiting professor of Khwarazmi University. Iran.
E-mail: rahman.navazani13@gmail.com

Article Info

Article type:

Research article

Article history:

Received: 4 May 2024

Accepted: 11 August 2024

Keywords:

Semiotics,
Code,
Roland Barthes,
Nahj al-Balagha,
Sermon 35,
Imam Ali

ABSTRACT

This research is descriptive-analytical. Its aim is to examine the semantic layers of Sermon 35 of Nahj al-Balagha from the perspective of Roland Barthes' semiotics. This approach is derived from an analysis of the five codes (hermeneutic, pragmatic, semantic, symbolic, and cultural). The hermeneutic code presents the sermon as a narrative of injustice and deviation from the right path, as well as Imam Ali's efforts to uphold justice and seek truth. The actional codes delve into the actions of Imam Ali (peace be upon him) and Muawiyah's conspiracies. The semantic codes highlight concepts such as patience, justice, and oppression within the text. Cultural codes also interpret the discourse within the framework of Islamic culture and beliefs. The layers of meaning embedded within the text of the sermon include historical narrative, analysis of political actions, ethical concepts, religious and cultural symbols, and connections to Islamic beliefs.

Cite this article: Mohebi, G., Navazani, R. (2024). "Semiotic Reading of the Code of Sermon 35 of Nahj al-Balagha (Based on Roland Barthes' Five Codes Model)". *Journal of Linguistic Studies: Theory and Practice*, 4(1), 79-100.

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan

DOI: [10.22034/jls.2024.141450.1119](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141450.1119)

1. Introduction

Sermon 35 of Nahj al-Balagha, due to its linguistic diversity and richness, multiple layers of meaning, historical and cultural references, emotional and sentimental tone, and the use of similes and metaphors, has a high potential for analysis using Roland Barthes' semiotic codes. By employing these codes, one can uncover implicit and deep-structured meanings of the text and gain a deeper understanding of Imam Ali's message. Based on the presence of a semiotic system in this work, the present study seeks to employ Roland Barthes' semiotic model in an aesthetic reading of Sermon 35 of Nahj al-Balagha, using a descriptive-analytical method and gathering information through library research. This research aims to provide a semiotic reading and introduce Roland Barthes' semiotic model, as well as to explain his systematic method of semiotic text analysis as a collective understanding of the text. The application of Roland Barthes' semiotic model in the semiotic reading of Sermon 35 of Nahj al-Balagha, to discover various layers of meaning, including the implicit and hidden meaning of the sermon, as well as a deeper understanding of Imam Ali's messages within the framework of Islamic culture and beliefs, emphasizes the necessity of this research. It is obvious that the basic hypothesis of this research is that Roland Barthes' semiotic model, by raising the issue of signification, seeks to identify the hidden voices in the text by examining the sign system of the text and to go beyond structuralism and focus on the power of writing. This study, which is accompanied by a semiotic and aesthetic reading of the work, seeks a new achievement in the reading of religious texts. The authors, in this research, seek to answer the following questions:

1. What meanings do the hermeneutic and proairetic codes in Sermon 35 of Nahj al-Balagha convey to the reader and in the direction of introducing which character?
2. By applying the implicit and oppositional codes, what denotations, contradictions, and oppositions are seen regarding the character of Imam Ali and his opponents?
3. By applying cultural codes, which prominent characteristic of the people of Imam's time can we understand in expressing this sermon?

In the following, after presenting a brief background in this regard, Roland Barthes' semiotic model will be examined and applied to the reading of the sermon."

2. A brief note of previous works

Among the most important studies that have examined the semiotics of Nahj al-Balagha or Roland Barthes's system of signs, the following can be mentioned:

Nazari and colleagues (2019) in their research, "Examining the process of social semiotics in Ali's teachings with an emphasis on Nahj al-Balagha and focusing on identity and etiquette," delve into the semiotics of the two concepts of identity and etiquette. The results indicate that various characteristics of the semiotics of etiquette and identity in Nahj al-Balagha are manifested in forms such as food, tone of voice, manners and behaviors, titles, clothing, and uniforms, indicating the diversity of signs and the Imam's special attention to social content, culture, and beliefs. Mahsos and Zilābi (2020) in an article titled "Representing Muawiyah's identity in the letters of Nahj al-Balagha

with a social semiotic approach" employ social semiotics to engage in hadith studies and historical research. Among the findings of this research, we can mention the Imam's purposeful selection of religious signs, signs of Arab culture, and literary signs in the letters of Nahj al-Balagha. Qurbāni (2021) in his doctoral dissertation titled "Examining the social semiotics of characters in Nahj al-Balagha based on Pierre Bourdieu's theory" offers a critique of the semiotic analysis of Nahj al-Balagha. According to the findings of this work, signs of identity in social semiotics include religious, political, historical, economic, and cultural identity, along with components such as clothing, names and titles, food, occupation, and place, and signs of customs are expressed in forms such as spoken and written tone (calm and humble, harsh and violent), insults, manners, and behaviors, which are examined to gain a proper understanding of the characters.

The aforementioned studies are among the research conducted in the field of semiotics in Nahj al-Balagha. From these explorations, it becomes evident that while analyses of the semiotic critique of Nahj al-Balagha have been conducted, despite the linguistic characteristics of Sermon 35, no researcher has yet undertaken a semiotic reading of the system of signs in Nahj al-Balagha, particularly a semiotic analysis of Sermon 35 of Nahj al-Balagha and its reinterpretation. Thus, this research is a novel contribution in this field."

3. Theoretical framework

Roland Barthes categorizes the presence of codes, which are purposeful systems of signs within a textual fabric, into five main groups. Identifying these codes essentially re-creates the text and can be seen as a shift from meaning-giving to meaning-enhancing. Among these codes, the hermeneutic and proairetic codes are particularly related to the ways in which the narrative itself is created. The other three codes transcend the events and logic of the narrative and refer to chains of meaning (Alan, 2012: 136-137). To identify the hermeneutic and proairetic codes, the entire text must be examined, but the other three codes can be examined at a specific point in the narrative, allowing for a reading of the text using these codes. The 'hermeneutic code' refers to the enigmas within the text that, through a certain level of concealment of details, enhance the effect of revelation. The 'proairetic code' expresses actions and their effects, and while examining the structural units of the text, it acts as a 'catalyst for action'. The 'semantic code' goes beyond the superficial layers and looks at the underlying layers, which is also called implicit connotation. These signs, which aim to deepen the fabric in a non-explicit manner, allude to the author's intention. 'This code examines small units of meaning in the text and answers the question of how the text produces meaning?' (Barthes, 1976: 46). Contradiction in all areas is somehow explained through a dualistic approach. These oppositions and contradictions within the text are the 'symbolic code'. 'The symbolic code is a system of binary oppositions that allows for the segmentation of the connotations of the semantic code' (Barthes, 1974: 56). Any phenomenon that refers to a science or a body of knowledge is a cultural code. The cultural code 'opens up cultural connotations that express a kind of general understanding of the cultural and ideological space of the story (text)' (ibid: 18).

4. Research methodology

This research aims to employ Roland Barthes' semiotic code model in the aesthetic reading of Sermon 35 of Nahj al-Balagha, using a descriptive-analytical method and library-based information gathering. The objective of this study is to provide a semiotic reading and introduce Roland Barthes' code model, as well as to explain his systematic approach to the semiotic analysis of texts as a collective understanding of the text."

5. Conclusion

Hermeneutic code: By introducing ambiguity and questions, this code encourages the reader to ponder and reflect, positioning Imam Ali (peace be upon him) and his opponents as central figures that intensify the reader's sense of enigma. Employing narrative techniques such as irony and ambiguity, this code arouses the reader's curiosity and directs them towards uncovering the text's hidden layers of meaning. The analysis of the proairetic code, by inducing action and reaction in the audience, reveals an agency that aligns with Imam Ali's expression of regret regarding the opposition's disregard for his benevolence. This fosters a sense of edification in the reader and deepens their understanding of the sermon's ethical themes. Implicit code: The signifieds within this code represent the consequences of defying Imam Ali's guidance and emphasize the importance of following him as a knowledgeable individual. Symbolic code: By creating a multi-layered semantic structure and deepening the reader's comprehension of ethical and social concepts through contrasting elements such as hope and despair, light and darkness, benevolence and defiance, and establishing a form of parallelism within the text, the symbolic code reinforces the sermon's ethical and social messages. Cultural code: One of the key findings of this study is the role of the cultural code in shaping other codes. The culture of advice, as a social norm, forms the underlying framework of this sermon, and many other codes can be interpreted within the context of this culture. The expression of the ethical and social characteristics of the era in which the sermon was delivered, along with the speaker's efforts to rectify matters and the various social groups' disregard for the benevolent advice of others, can be observed through this code. It can be concluded that this research represents a step towards a better understanding of the literary potential of religious texts and confirms the effectiveness of the semiotic approach in analyzing such texts. Moreover, semiotic analysis not only contributes to a deeper understanding of religious texts but also enables the utilization of these texts in various fields such as literature, philosophy, and sociology.

دوره ۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۹، بهار ۱۴۰۴، ص. ۷۹-۱۰۰.

خوانش نشانه‌شناسی رمزگان خطبه ۳۵ نهج‌البلاغه (بر اساس الگوی رمزگان پنج‌گانه رولان بارت)

گل‌افروز محبی^۱، رحمان نوازی^۲

۱. (نویسنده مسؤل) دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

golaafroz4519908401@gmail.com

۲. دانش‌آموخته دکتری، مدرس گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

rahman.navazani13@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است. هدف آن، بررسی لایه‌های معنایی خطبه ۳۵ نهج‌البلاغه از منظر نشانه‌شناسی رولان بارت است. کاربست این رویکرد از واکاوی رمزگان‌های پنج‌گانه (هرمنوتیکی، کنشی، معنایی، نمادین و فرهنگی) حاصل می‌شود. رمزگان هرمنوتیکی، خطبه را به‌عنوان روایتی از ظلم و انحراف از مسیر حق و تلاش امام علی (ع) برای حفظ عدالت و حق‌طلبی معرفی می‌کند. رمزگان‌های کنشی به تشریح اقدامات امام علی (ع) و توطئه‌های معاویه می‌پردازد. رمزگان‌های معنایی، مفاهیمی مانند صبر، عدالت و ظلم را در متن برجسته می‌کند. رمزگان‌های نمادین با تقابل نور و تاریکی و حق و باطل به انتقال عمیق‌تر مفاهیم و ایجاد تصویری واضح‌تر از تضاد موجود در متن می‌پردازند. رمزگان‌های فرهنگی نیز خطبه را در چارچوب فرهنگ و باورهای اسلامی تفسیر می‌کند. لایه‌های مختلف معنایی نهفته در متن خطبه شامل روایت تاریخی، تحلیل اقدامات سیاسی، مفاهیم اخلاقی، نمادهای دینی و فرهنگی و ارتباط با باورهای اسلامی است.
تاریخ وصول:	
۱ دی ۱۴۰۱	
تاریخ پذیرش:	
۱ دی ۱۴۰۲	
واژه‌های کلیدی:	
نشانه‌شناسی، رمزگان، رولان بارت، نهج‌البلاغه، خطبه ۳۵، امام علی (ع)	

استناد: محبی، گل‌افروز، نوازی، رحمان (۱۴۰۴). «خوانش نشانه‌شناسی رمزگان خطبه ۳۵ نهج‌البلاغه (بر اساس الگوی رمزگان پنج‌گانه رولان بارت)». پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد، ۴ (۱)، ۷۹-۱۰۰.

حق مؤلف: نویسندگان

ناشر: دانشگاه کردستان

DOI: [10.22034/jls.2024.141450.1119](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141450.1119)

۱. مقدمه

نشانه‌ها به مثابه ابزارهای قدرت‌مندی در دست نویسنده هستند که برای خلق معنا، القای احساس و برانگیختن تفکر در خواننده به کار گرفته می‌شوند. اهمیت نشانه در متن ادبی از آن‌جا ناشی می‌شود که به نویسنده امکان می‌دهد تا با خواننده ارتباطی عمیق‌تر و مؤثرتر برقرار کند. نشانه‌ها، زبانی هستند که نویسندگان برای به اشتراک گذاشتن افکار، احساسات و تجربیات خود با خوانندگان از آن استفاده می‌کنند و می‌توانند در ایجاد زیبایی و ظرافت در متن ادبی نیز نقش داشته باشند. اگر نشانه‌ها زبان غالب باشند، خواننده با یک اثر هنری مواجه است که باید مهارت نشانه‌شناختی را داشته باشد تا بتواند با رمزگشایی و بازشناسی سیستم نشانه‌ای به مقصد متن دست یابد. نظام نشانه‌ای، محور اصلی بحث نظریه‌های نشانه‌شناسی است و پیدایش مدلول و معنی در فرآیند نوشتاری، مؤید نظریه واسازی یا ساخت‌شکنی^۱ ژاک دریدا^۲ است که در آن نوشتار به حضور نویسنده نیاز ندارد. ساخت‌شکنی بافت متن از رویکردهای مهم تحلیلی است.

مجموعه‌ای از نشانه‌ها که در یک سیستم یا زمینه خاص با یکدیگر مرتبط بوده و قواعد و قراردادهای مشترکی برای تفسیر آن‌ها وجود دارد رمزگان^۳ خوانده می‌شوند. به عبارت دیگر، رمزگان سیستمی است که به نشانه‌ها معنا می‌بخشد. رولان بارت^۴ با گذر از نگاه ساختارگرایی در دهه هفتاد قرن بیستم از پیشگامان این منظر دریدایی و پس‌اساختارگرایی است و رویکرد رمزگانی از پدیده‌های مورد توجه او است. وی به سیستمی تنیده در بافت متن معتقد است که متن‌شکافی را به کمک رمزگان پنج‌گانه برای رسیدن به معناشناسی آن پیشنهاد می‌دهد. این نظریه بر پایهٔ تکرر معنایی استوار است و به شناسایی جلوه‌های معنایی و زیبایی‌شناختی متن می‌انجامد. ساخت‌گشایی یا همان کشف حجاب لایه‌های متن از منظر رولان بارت، نگاه همه‌جانبه به دال‌هایی است که نهفته در متن هستند و در پنج سطح مختلف به کمک رمزگان هرمنوتیکی^۵ یا چپستانی، رمزگان پروآرتیک^۶ یا کنشی، رمزگان معنایی^۷، رمزگان نمادین^۸ و رمزگان فرهنگی^۹ واقع شده‌اند.

خطبهٔ ۳۵ نهج البلاغه از سخنان امام علی (ع) پس از جریان حکمیت است که ایشان برای سپاهیان مخالف جنگ با دشمن در کوفه ایراد نمودند. در این خطبه، امام علی (ع) پس از حمد و ستایش خداوند به‌طور تفصیلی به ابتلا و مشکلاتی که بر او وارد شده بود، پرداخت. این ابتلا ناشی از دسیسه‌های معاویه در اغفال سپاهیان و توطئه‌های عمرو بن عاص پدید آمد که با استفاده از جهل و نادانی ابوموسی

¹Déconstruction²Jacques Derrida³Code⁴Roland Barthes⁵Hermeneutic codes⁶Proaertic ciphers⁷Meaningful passwords⁸Symbolic passwords⁹Cultural codes

اشعری، امام را از خلافت خلع و معاویه را نصب کردند. این خطبه یک اثر منثور آمیخته با نظم است که از ظرفیت‌های زبانی و بیانی ویژه‌ای برخوردار است. امام علی (ع) در این خطبه، رفتار نافرمانی مردم را مورد بررسی قرار داده و از عدم پذیرش نصایح حکیمانه‌اش تأسف می‌خورد.

خطبه ۳۵ نهج البلاغه به دلیل تنوع و غنای زبانی، لایه‌های معنایی متعدد، ارجاعات تاریخی و فرهنگی، لحن احساسی و عاطفی و کاربرد تمثیل و تشبیه از پتانسیل بالایی برای تحلیل با الگوهای رمزگان رولان بارت برخوردار است. با استفاده از این رمزگان‌ها، می‌توان به معانی ضمنی و ژرف ساخت متن پی برد و پیام امام علی (ع) را به طور عمیق‌تر درک کرد.

براساس آنچه که حضور نظام رمزگانی در این اثر گفته شد پژوهش حاضر می‌کوشد تا با روش توصیفی تحلیلی و گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای، الگوی رمزگانی رولان بارت را در خوانش زیبایی‌شناسانه‌ی خطبه ۳۵ نهج البلاغه به کار گیرد. هدف از این پژوهش خوانش نشانه‌شناسی و معرفی الگوی رمزگانی رولان بارت هم‌چنین تبیین روش نظام‌مند وی در باب تحلیل رمزگانی متون به مثابه درک جمع از متن است. کاربرد الگوی رمزگان رولان بارت در خوانش نشانه‌شناسی خطبه ۳۵ نهج البلاغه با هدف کشف لایه‌های مختلف معنایی؛ از جمله معنای ضمنی و پنهان خطبه و هم‌چنین درک عمیق‌تر پیام‌های امام علی (ع) در چارچوب فرهنگ و باورهای اسلامی بر ضرورت این پژوهش تأکید می‌کند. بدیهی است که فرضیه اساسی این پژوهش مبنی بر این است که الگوی رمزگان رولان بارت با پیش کشیدن موضوع دلالت‌مندی بر آن است تا با واکاوی سیستم نشانه‌ای متن، صداها و نهفته در متن را بازشناساند و از منظر ساخت‌گرایی فراتر رفته و توانش نوشتار را کانون توجه قرار دهد. این جستار که با خوانش نشانه‌ای و زیبایی‌شناسانه‌ی اثر همراه است در پی دستاوردی نوین در راستای خوانش متون دینی است. نگارندگان در این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر هستند:

۱. رمزگان هرمنوتیکی و پروآیروتنیکی در خطبه ۳۵ نهج البلاغه چه معانی را به خواننده القا می‌نمایند و در راستای معرفی کدام شخصیت هستند؟

۲. با کاربرست رمزگان ضمنی و تقابلی چه مدلول‌ها، تضادها و تقابل‌هایی پیرامون شخصیت امام علی (ع) و مخالفان وی دیده می‌شود؟

۳. با کاربرست رمزگان فرهنگی به کدامین ویژگی بارز مردم روزگار امام (ع) در بیان این خطبه پی می‌بریم؟

در ادامه، پس از ارائه پیشینه‌ای مختصر در این باب به واکاوی رمزگانی رولان بارت و کاربرست آن در خوانش خطبه پرداخته می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

از جمله مهم‌ترین پژوهش‌هایی که با موضوع نشانه‌شناسی نهج البلاغه و یا رمزگان رولان بارت صورت گرفته‌اند می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

اقبال (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «نشانه‌شناسی و تحلیل و فرامتنی برخی کنایات نهج البلاغه» به بررسی و تحلیل فرامتنی تعبیر کنایی، «لله ابوههم»، «هبلتهم الهبول» و «ثکلتک امک» در متون روایی و خطبه‌های نهج البلاغه پرداخته است. طبق نتایج پژوهش، این موارد، کنایاتی از نوع تعریض هستند و معنای لفظی این عبارات که نفرین باشد، مراد نیست؛ بلکه اظهار تعجب و البته گاهی نکوهش از مفاهیم نهفته این تعبیرات و مراد کاربرد آن‌هاست.

نظری و همکاران (۱۳۹۸) نیز در پژوهش «بررسی فرآیند نشانه‌شناسی اجتماعی در آموزه‌های علوی با تکیه بر نهج البلاغه و تکیه بر هویت و آداب معاشرت» به نشانه‌شناسی دو مقوله هویت و آداب معاشرت می‌پردازند. نتایج حاکی از آن است که شاخصه‌های گوناگون نشانه‌شناسی آداب معاشرت و هویت در نهج البلاغه در قالب عواملی چون؛ خوراک، لحن کلام، اطوار و حالات، القاب، پوشش و یونیفورم‌ها و... به اشکال مختلفی بروز یافته که نشان‌دهنده تنوع نشانه‌ها و توجه ویژه امام به درون مایه اجتماعی، فرهنگ و اعتقادات است.

مححص و ذیلایی (۱۳۹۹) نیز در مقاله‌ای با عنوان «بازنمایی هویت معاویه در نامه‌های نهج البلاغه با رویکرد نشانه‌شناسی اجتماعی» به نشانه‌شناسی اجتماعی به حدیث پژوهی و تاریخ پژوهی می‌پردازند. از نتایج این پژوهش، گزینش‌های هدف‌مند امام (ع) در نامه‌های نهج البلاغه از نشانگان دینی، نشانگان فرهنگ عربی و نشانگان ادبی را می‌توان ذکر نمود.

قربانی (۱۴۰۰) در رساله دکتری خود با عنوان «بررسی نشانه‌شناسی اجتماعی شخصیت‌ها در نهج البلاغه بر اساس نظریه پی‌یر گیرو» به نقد نشانه‌شناسی از نهج البلاغه می‌پردازد. مطابق با دستاوردهای این اثر، نشانه‌های هویت در نشانه‌شناسی اجتماعی، شامل: هویت دینی، سیاسی، تاریخی، اقتصادی و فرهنگی و... همراه با مؤلفه‌های لباس، نام و القاب، خوراک، شغل و مکان هستند و نشانه‌های آداب و رسوم در قالب‌های لحن کلام گفتاری و نوشتاری (آرام و فروتنانه، تند و خشونت آمیز) توهین، اطوار و حالات و... می‌باشند که به آن‌ها پرداخته می‌شود تا درک درستی از شخصیت‌ها حاصل گردد.

پژوهش‌های یادشده از جمله پژوهش‌های صورت‌گرفته در راستای نشانه‌شناسی در نهج البلاغه می‌باشند. از کاوش‌های مذکور برمی‌آید؛ هر چند که تحلیل‌هایی در خصوص نقد نشانه‌ای نهج البلاغه صورت گرفته ولی با وجود ویژگی‌های زبانی خطبه ۳۵ از آن، پژوهشی که به خوانش نشانه‌ای نظام رمزگانی نهج البلاغه و به‌ویژه تحلیل رمزگانی خطبه ۳۵ نهج البلاغه و بازآفرینی آن بپردازد، یافت نشد و این پژوهش در این عرصه، یک اثر تازه محسوب می‌شود.

۳. چارچوب نظری پژوهش

در راستای تحلیل اثر ادبی و رسیدن به لایه‌معنای متن، بایسته است ابتدا به تشریح مفاهیم اصلی ساختار نظریه رمزگان پنج‌گانه رولان بارت پرداخته و آن‌گاه اثر ادبی مورد تحلیل قرار گیرد.

۱.۳ رمزگان

سوسور در دوره زبان‌شناسی در سال ۱۹۱۵ جریان فکری و زبانی‌ای را پیش‌بینی می‌کند که بر آن نام نشانه‌شناسی می‌نهد. «نشانه‌شناسی» دانشی است که به بررسی نقش نشانه‌ها مانند اجزای حیات اجتماعی می‌پردازد (Chandler, 1995: 2). این جریان با مباحثی چون دلالت، دال، مدلول، نظام زبان، هم‌زمان بودن نظام زبانی و ... پایه‌ریزی می‌شود که پردازش زندگی نشانه‌ها را در دل زندگی اجتماعی پیگیری می‌کند. سوسور ذات زبان را متشکل از دال یا تصویر آوایی واژه و مدلول یا تصویر ذهنی و مفهومی آن معرفی می‌کند که رابطه ساختاری میان این دو را نشانه معرفی می‌کند (Danesi, 2004: 4). پویایی نشانه‌ها به میزان ملازمت با افکار جامعه بستگی دارد. نگاه زایشی به زبان، زندگی پایان‌ناپذیر نشانه‌شناسی را نیز تایید می‌کند.

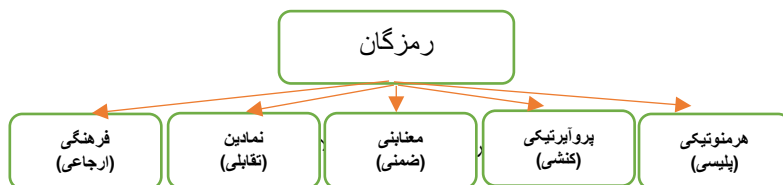
رولان بارت با رویکرد ساختارشکنانه و گذر از نشانه‌شناسی سوسوری از جمله چهره‌های سرشناس دیدگاه نشانه‌شناسی محسوب می‌شود. وی در مقاله معروف «مرگ مؤلف» که از آخرین آثار به‌شمار می‌آید، پیشنهاد می‌کند که نشانه‌ها، زبان گویای متن در نبود مؤلف هستند. در نگاه او «نشانه‌ها در یک شبکه از روابط با یکدیگر قرار دارند و معنای هر نشانه توسط روابط آن با سایر نشانه‌ها تعیین می‌شود» (بارت، ۱۹۶۴: ۵۴). با نگاه نوین رولان بارت ضمن توجه به معنای هر عنصر، ارتباط پیکرواره-ی آن با عناصر دیگر نیز مورد توجه قرار می‌گیرد و بدون این ارتباط کلی، معنای هر واژه، ثباتی ندارد. رولان بارت در این مقاله معتقد است که «متن به نحوی فروناگسستگی متکثر است. یافته‌ای از صداها یا رمزگان‌هاست که نمی‌توان آن‌را به خاستگاه بیانی واحد در مؤلف گره زد» (مکاریک، ۱۳۸۵: ۳۱۵). وی با اهمیتی که برای برداشت مخاطب از متن قائل می‌شود نه تنها مخاطب را عنصری منفعل و تنها دریافت‌کننده نمی‌داند بلکه تولید معنای جدید را از خوانش هر خواننده حائز اهمیت می‌شناسد. استدلال رولان بارت این است که متن، پیکره‌ای آمیخته با کدهای گوناگون است که هر یک چون صدایی از متن برمی‌آید و در برخی متن‌ها یک یا دو صدا غالب است. این رمزگان، مجموعه قواعدی هستند که براساس آن، عناصری انتخاب می‌شوند که با دیگر عناصر ترکیب شده و عناصر جدیدی را می‌سازند (میرعمادی، ۱۳۸۶: ۷۳). رولان بارت، حضور رمزگان که نظامی هدفمند از نشانه‌هاست را در بافت متن به پنج دسته کلی تقسیم می‌کند که بازشناساندن آن به‌نوعی به بازآفرینی متن می‌انجامد و می‌توان آن‌را حرکت از معنادگی به معنافزایی خواند.

از میان این رمزگان، دو مورد هرمنوتیکی و پروآیرتیکی به شیوه‌هایی مربوط می‌شوند که خود روایت از آن طریق آفریده می‌شود. سه رمزگان دیگر از مجموعه حوادث و منطق روایی این داستان فراتر می‌روند و به زنجیره‌های معنایی اشاره دارند (آلن، ۱۳۹۲: ۱۳۷-۱۳۶). جهت دستیابی به رمزگان هرمنوتیکی و پروآیرتیکی باید تمام متن بررسی شود اما سه رمزگان دیگر با گسست از زمان می‌توان آن‌ها را در مقطعی از روایت نیز بررسی نمود و به خوانش متن با کمک آن‌ها دست یافت. نظریه رمزگان پنج‌گانه رولان بارت در پی نوعی ساخت‌گشایی است که در بخش بعدی پژوهش تشریح می‌شود.

۲.۳ رمزگان پنج‌گانه رولان بارت

رولان بارت، بافت متن را پیکره‌ای واحد با رمزگان متنوع معرفی می‌کند. بازشناسی این کدهای نهفته در متن به نوعی بازتولید متن می‌انجامد که زبان گویای آن محسوب می‌شود و نیاز به حضور مؤلف را از بین می‌برد. کدهای مختلف، راه‌های چندگانه برای خواندن یک متن محسوب می‌شوند. هربار متنی خوانده می‌شود، متفاوت از خواندن قبل است و در بازخوانی آن نیز معنای دیگری حاصل می‌شود (Barthes, 1970: 143).

تحلیل ساختاری رولان بارت به دنبال آن است تا از نظام‌های زیرینی که عامل معناسازی و معنایی^۱ است، پرده بردارد (Barthes, 1953: 58). آغاز حرکتی که به آفرینش معنا توسط خواننده منتهی می‌شود و «راه‌های معنا را درنوردیده، روالی را مورد کاوش قرار می‌دهد که معنا از آن طریق درون متن پراکنده می‌شود» (آلن، ۱۳۹۲: ۱۳۹). در زیر، رموز پنج‌گانه رویکرد رولان بارت (مدل ۱) معرفی می‌شوند.

۱.۲.۳ رمزگان هرمنوتیک

«رمزگان هرمنوتیکی» همان معماهای متن است که با نوعی پنهان‌کاری جزئیات، تأثیر مکاشفه را افزایش می‌دهد. روش غافلگیری از شگردهای همراه ساختن خواننده با متن است که با حضور این رمزگان تأمین می‌گردد. هر عنصری در متن توضیح داده نشده باشد به‌عنوان یک معما برای خواننده وجود دارد که نیاز به توضیح دارد و رمز هرمنوتیک به حساب می‌آید. هر متن می‌تواند یک معمای اصلی و تعدادی معمای فرعی داشته باشد. «پرداختن به سؤال اصلی داستان و حرکت به سمت پاسخ‌دادن به این سؤال در لابه‌لای تعابیر و واژگان و... امری است که در رمزگان هرمنوتیکی بدان پرداخته می‌شود» (Barthes, 1970: 17). هدف این نوع از رمزگان آن است که گویای پاسخی برای چرایی، چگونگی و چه‌چیزی و ... در چیدمان واژگان متن باشد تا با ایجاد فرصت تأمل در ذهن مخاطب و مشارکت وی در تأویل، نوعی خوانش فعال را ایجاد کند. این نوع رمزگان را رمزگان چیستانی نیز می‌خوانند که می‌تواند گویای نام شخص، موقعیت مکانی و یا زمانی باشد.

هاوکس (۱۹۹۷) می‌گوید: رمزگان هرمنوتیکی به همه واحدهایی گفته می‌شود که نقش‌شان عبارت است از پرسش، پاسخ به آن و طیف متنوعی از رویدادهای تصادفی که ممکن است یا سؤال را صورت‌بندی کنند و یا پاسخ به آن‌را به تأخیر بیندازند یا حتی چیستانی را مطرح کنند و ما را به سوی

¹significance

آن رهنمون سازند... این در واقع همان رمزگان داستان‌گویی است که به واسطه آن در روایت، سؤال‌اتی به پیش افکنده می‌شود و تعلیق به وجود می‌آید و سرانجام به آن پاسخ داده می‌شود (سجودی، ۱۳۸۷: ۱۵۴). هرچه جنبه‌ی معنایی متن بالاتر باشد نمود رمزگان هرمنوتیکی آن بیش‌تر است. متن‌های اسرارآمیز سرشار از این رمزگان است.

۳.۲.۲. رمزگان پروآیتریک

«رمزگان پروآیتریک» گویای کنش‌ها و اثرات آن‌ها می‌باشند که ضمن بررسی واحدهای ساختاری متن «عامل ایجاد کنش در آن هستند» (همان: ۱۷). این رمزگان که به مقوله کنش و اثر آن در بافت متنی می‌پردازد، رمزگان کنشی نیز خوانده می‌شود که نقش نوعی راوی‌گری را در متن ایفا می‌کند. «رمزگان کنشی... وظیفه‌اش سازماندهی رویدادها در توالی زمانی است به‌طوری که خواننده بتواند داستان را دنبال کند و معنای آن‌را درک کند» (Barthes, 1974: 54). چنین صحنه‌های روایی این رمزگان در طول ساختار متن به‌مانند یک فیلم با صحنه‌های گوناگون است که مخاطب در ذهن خویش به آن می‌رسد.

۳.۲.۳. رمزگان معنابی

«رمزگان معنابی» از لایه‌های رویین عبور کرده و نظر به لایه‌های زیرین دارد که دلالت ضمنی نیز خوانده می‌شود. در این نوع از رمزگان «بیش‌تر بر دلالت‌های روانی، احساسی و خصلت‌نما تاکید می‌شود» (سجودی، ۱۳۸۷: ۱۸). این رمزگان دربرگیرنده معنای ضمنی با دلالت‌های خاص است که گاه از واژگان، تعبیر و جملات برداشت می‌شود. «هنر و ادبیات به آن دسته از پیام‌ها متعلق هستند که در آن‌ها، نقش مسلط را دلالت‌های ضمنی ایفا می‌کنند» (گیرو، ۱۳۸۰: ۴۷). این دال‌ها که در راستای عمق‌بخشی به بافت به صورت غیر صریح بر مقصود نویسنده دلالت دارند. «این رمزگان به بررسی واحدهای کوچک معنایی در متن می‌پردازد و به این سوال پاسخ می‌دهد که متن چگونه معنا را تولید می‌کند؟» (بارت، ۱۳۵۶: ۴۶). رمزگان معنابی، خصوصیات کنش‌ها یا رمزگان را بیان می‌کند و گویای نوعی بینامتنیت است که نظام معنایی را بازسازی می‌کند.

۳.۲.۴. رمزگان نمادین

تضاد در همه عرصه‌ها با رویکرد دوگانگی به نوعی تبیین می‌انجامد. این تقابل و تضادها در متن همان «رمزگان نمادین» هستند. «رمزگان نمادین سیستمی از تقابلات دوتایی است که امکان فصل‌بندی دلالت‌های رمزگان دلالتی را فراهم می‌کند» (Barthes, 1974: 56). کاربست بالا و پایین یا کم و زیاد در متن توسط نویسنده، کاربست رمزگان نمادین است که با ایجاد نوعی بزرگ‌نمایی گویای زوایایی از ذهن اوست که به تقابل معنایی کوچک در برابر بزرگ، سفید در برابر سیاه، مفرد در برابر جمع و... می‌پردازد. در این نوع رمزگان «ما به دنبال نمادهایی هستیم که نویسنده به کار برده‌است» (Barthes, 1970: 17). این رمزگان، الگوی برجسته‌سازی در متون هستند.

۳.۲.۵. رمزگان فرهنگی

هر پدیده که به علم یا مجموعه‌ای از دانش برگردد رمزگان فرهنگی است. رمزگان فرهنگی «به بازگشایی دلالت‌های فرهنگی می‌پردازد که بیان‌گر نوعی شناخت کلی از فضای فرهنگی و ایدئولوژیکی داستان (متن) است» (همان: ۱۸). رمزگان فرهنگی را «رمزگان ارجاعی» نیز می‌شناسند؛ چون نشانه‌های متنی را به فضای بیرون متن ارجاع می‌دهند. می‌توان گفت: «این رمزگان به دنبال یافتن معنای کلی متن و انسجام درونی آن است» (Barthes, 1974: 54). نمادهای دینی و ضرب‌المثل‌ها از واضح‌ترین نمادهای فرهنگی به‌شمار می‌روند. رولان بارت معتقد است که: «رمزگان فرهنگی، سیستمی از دلالت‌هاست که به ما اجازه می‌دهد تا جهان را رمزگشایی و طبقه‌بندی کنیم» (Barthes, 1974: 109). این نوع رمزگان کلیت اثر را دربرمی‌گیرند لذا چهار رمزگان دیگر به‌نوعی از رمزگان فرهنگی متأثر می‌شوند. رمزگان فرهنگی را در بافت فرهنگی اجتماعی باید جستجو نمود.

۴. تحلیل داده‌ها

یکی از مهم‌ترین خطبه‌های نهج‌البلاغه با رویکرد اجتماعی خطبه حکمیت است. «گروهی بسیار از لشکریان علی (ع) که حدود بیست‌هزار بودند در حالی که سراپا مسلح بودند و شمشیرهای خود را بر دوش نهاده بودند و پیشانی‌هایشان از فراوانی سجده پینه بسته و سیاه شده بود پیش آمدند» (ابن ابی الحدید، ۱۳۷۵: ج ۱، ۳۳۲). این کودتای نظامی با پیشنهاد حکمیت به پایان رسید که متن خطبه ۳۵ نهج‌البلاغه در پی این واقعه برای لشکریان ایراد شده است. در راستای نشانه‌شناسی اثر، نگارندگان در این جستار با کاربرست نظریه رمزگان پنج‌گانه رولان بارت به واکاوی و بازتولید معانی و تفسیر متن خطبه ۳۵ نهج‌البلاغه می‌پردازد تا از ورای این بازگشایی رمزگان، وجوه نشانه‌ای آن‌را بررسی کند.

۴.۱. رمزگان هرمنوتیکی

رمزگان هرمنوتیکی یا معنایی به دنبال پاسخ چرایی است که در ورای واژگان متن نهفته است و در بافت کلام، رسیدن به پاسخ و رمزگشایی از این کدها خواننده به فهم و درک عمیق‌تر از متن می‌رساند. «این رمزگان به بررسی معماها، تناقضات و ابهامات متن می‌پردازد» (بارت، ۱۳۵۶: ۴۳). یک شخصیت، یک موقعیت و یا یک عمل می‌تواند در سطح متن مشاهده شود و نشانه‌ای در پاسخ به پرسشی باشد که ذهنیت نویسنده از پیش برای خواننده طراحی کرده‌است و بازگشایی این پرسش به‌صورت معما و رسیدن به پاسخ آن نوعی بازپردازی است که رولان بارت در قالب رمزگان هرمنوتیکی آن‌را معرفی می‌کند و در نبود نویسنده، فضای معنایی و کاوش‌گری را به مخاطب القاء می‌کند. در آغاز خطبه، گوینده بدون بیان جزئیات، جریان‌های پیش‌آمده و پیامدهای رفتاری ناشی از آن‌را به‌صورت کلی متذکر می‌شود:

«فَإِنَّ مَعْصِيَةَ النَّاصِحِ الشَّفِيقِ الْعَالِمِ الْمُجَرَّبِ تُورِثُ الْحَسْرَةَ وَ تُعْقِبُ الدَّامَةَ» (نهج‌البلاغه: خطبه ۳۵). ترجمه: «روگردانی از سخنان نصیحت‌گر دلسوز دانای باتجربه، موجب حسرت می‌گردد و پشیمانی به دنبال دارد».

از نظر نشانه‌شناسی، می‌توان عبارت «النَّاصِح» را به عنوان یک رمز در نظر گرفت. این واژه نمادی از خیرخواهی، دانش و تجربه است و به خواننده القا می‌کند که نصیحت‌کننده منبعی قابل اعتماد برای دریافت اندرز است. عبارت «النَّاصِح» که نقش اصلی در ایجاد رمز و معنا در متن را داراست با توصیفاتی از جانب گوینده؛ از جمله «الشَّفِيقُ» (دلسوز)، «الْعَالِمُ» (دانا) و «الْمُجَرَّبُ» (باتجربه) توسعه می‌یابد و بیان‌گر این مفهوم است که نصیحت‌کننده نه تنها خیرخواه است، بلکه از دانش و تجربه کافی نیز برای ارائه اندرز صحیح برخوردار است. در واقع نویسنده با توصیف ویژگی‌های نصیحت‌کننده، خواننده را به این فکر وادار می‌دارد که چرا انسان‌ها با وجود چنین نصیحت‌کننده‌ای، گاه از نصیحت او سرپیچی می‌کنند. این پرسش، خواننده را به تأمل در این موضوع و یافتن پاسخی برای آن رهنمون می‌کند. از سوی دیگر گوینده خطبه با توصیفاتش از شیوه کلی‌گویی در ابتدای کلام خویش بهره می‌گیرد تا ذهن مخاطب خویش را در راستای کلام همسو کند و با شگرد موازی‌سازی ابهام و حقیقت به‌نوعی مقبولیت سخنانش را نزد مخاطب بالا ببرد.

نمود یکی دیگر از رمزگان معنایی رولان بارت با واژه «قصیر» در جمله «لَوْ كَانَ يُطَاعُ لِقَصِيرٍ أَمْرٌ» (همان) است. این جمله، ضرب‌المثل مشهوری در میان عرب است و برای کسانی که اندرزهای نصیحت‌کننده باهوش و مهربان را نشنوند و به پشیمانی مبتلا گردند، گفته می‌شود (زرکلی، ۱۹۸۹: ج ۵، ۱۹۹). در این خطبه مشاهده می‌شود. این واژه که احساس حقارت را با خود به‌همراه دارد عامل نوعی پرسش در ذهن مخاطب است که این کوتاهی «قصیر» و نگاه بدبینانه چه چیزی را می‌خواهد به او یادآوری کند؟ تضاد طبقاتی و نگاه پایین‌دستی نظام سرمایه‌داری و استعمارگرانه به افراد جامعه، گروهی را نژاد برتر و گروهی را از طبقات پست و پایین جامعه معرفی می‌کند که همیشه در خدمت به گروه اول هستند. غلامی به نام «قصیر» که به اجبار در خدمت ارباب به‌کار گرفته می‌شود نشان از نظام ارباب‌رعیتی دارد. قصیر که شخصی باهوش و زیرک است، توصیه‌هایش تنها به این دلیل که از گروه رعیت جامعه است، نادیده گرفته می‌شود. در ادامه، جمله با وجود حرف «لو» امتناعیه، مفهوم آرزومندی به خود گرفته‌است و شنونده را به این سوی سوق می‌دهد که اطاعت امر قصیر چه مزیتی را در پی می‌تواند داشته باشد که در متن، مورد آرزو واقع می‌شود؟ در واقع با به‌کارگیری این اسلوب، متن در راستای عبرت‌گیری مخاطب از جنبه کنجکاوی او در جهت انسجام ذهنی‌اش بهره می‌برد.

در متن خطبه، معمای شخصیت‌ها به‌طور ویژه نمود دارد، به‌عنوان مثال کلمات و عباراتی مانند: «إِيَّاءَ الْمُخْلَفِينَ، الْمُتَابِعِينَ الْعُصَاةِ، النَّاصِحِ، الرَّزْدِ» بدون نام‌بردن از شخصیت‌ها، به توصیف آنان می‌پردازد و بدین ترتیب به دنبال شناساندن معماگونه چهره این شخصیت‌هاست. از سوی دیگر مخاطب نیز به دنبال یافتن پاسخ این معما و کشف چهره افراد، نامشخص است. درواقع خواننده برای درک عمیق‌تر و دقیق‌تر، پرسش «چه کسی؟» در ذهنش فعال می‌شود. متن، این معما را بی‌پاسخ نمی‌گذارد و با حضور واژگانی چون «أنا» و «ایاکم» از دو گروه رمزگشایی می‌کند. «النَّاصِح» و

«الزَّيْدُ» با «أَنَا» یعنی گوینده خطبه (شخص امام علی (ع)) و «الْمُخَالِفِينَ وَ الْمُنَابِذِينَ» با «إِيَّاكُمْ» گروه مخالف و مقابل ایشان هم‌پوشانی پیدا می‌کنند و پاسخی به پرسش «چه کسی؟» هستند. در واقع، در این خطبه کوتاه با استفاده از رمزگان هرمنوتیکی، ذهن مخاطب پس از یافتن پاسخ هر معما از وضعیت انفعالی خارج می‌شود و در می‌یابد که امام علی (ع) با رهنمودهای خویش بیان می‌دارد که فرد خیرخواه همان امام است و مخالفین ایشان همان کوفیانی هستند که از فرمان ایشان سرپیچی کرده‌اند.

۲.۴. رمزگان پروآیتریک (کنشی)

این رمزگان به کنش‌ها و پیامدهای آن‌ها در متن می‌پردازد و واحدهای ساختاری متن را بر اساس کنش و اثر آن‌ها در بافت متنی سازماندهی می‌کند. در واقع، رمزگان کنشی نوعی راوی‌گری در متن ایجاد می‌کند و چینش صحنه‌های روایی آن مانند یک فیلم با صحنه‌های گوناگون است که مخاطب در ذهن خود به آن می‌رسد. «این رمزگان به بررسی کنش‌ها و رویدادهای متن می‌پردازد و به این سوال پاسخ می‌دهد که در متن چه اتفاقی می‌افتد؟» (بارت، ۱۳۵۶: ۴۲). این رمزگان به روابط بین نشانه‌ها و معانی آن‌ها می‌پردازد و نحوه ایجاد معانی نمادین در متن را بررسی می‌کند. در متن ارائه شده، می‌توان کنش‌های مختلفی را حول محور «نصیحت» و پیامدهای عدم توجه به آن مشاهده کرد. این کنش‌ها شامل امر و نهی گوینده، سرزنش و توبیخ مخاطبان، بیان پشیمانی و حسرت گوینده از عدم اطاعت مخاطبان و تشبیه وضعیت مخاطبان خطبه به شعری از اخو هوازن می‌شود. هر یک از این کنش‌ها، گامی در جهت پیشبرد روایت و القای پیام گوینده به مخاطبان به صورت زیر است:

– **سرزنش و توبیخ مخاطبان:** در ادامه، گوینده با عباراتی مانند «وَأَبَاؤُ الْمُنَافِقِينَ الْجُفَاءُ وَ الْمُنَابِذِينَ الْعَصَاةَ» (نهج البلاغه: خطبه ۳۵). ترجمه: «و شما با سرکشی و خشونت و عصیان از من نافرمانی کردید» و «فَكُنْتُمْ أَنَا وَ إِيَّاكُمْ كَمَا قَالَ أَخُو هَوَازِنَ» (همان). ترجمه: «من و شما مانند آن‌چه اخو هوازن گفت، شدیم»، مخاطبان خود را به دلیل عدم اطاعت از او سرزنش و توبیخ می‌کند. این سرزنش و توبیخ نشان می‌دهد که گوینده از عدم اطاعت مخاطبانش خشمگین و ناراحت است و آن‌ها را مسئول پیامدهای منفی این نافرمانی می‌داند.

– **بیان پشیمانی و حسرت گوینده از عدم اطاعت مخاطبان:** در جملاتی مانند «ارْتَابَ النَّاصِحُ بِنُصْحِهِ وَ ضَنَّ الزَّيْدُ بِقَدْحِهِ» (همان). ترجمه: «پنددهنده به پندش و روشن‌گر به روشن‌گریش شک کرد» و «فَلَمْ تَسْتَبِينَوا النَّصِيحَ إِلَّا ضَحَى الْعَدِ» (همان). ترجمه: «شما نصیحت را به جز در زمان طلوع آفتاب تشخیص ندادید» گوینده، پشیمانی و حسرت خود از عدم اطاعت مخاطبان بیان می‌کند. این حسرت نشان می‌دهد که گوینده فرصت‌های از دست رفته را به دلیل نافرمانی مخاطبان دریافته است و از این بابت متأسف است.

- تشبیه وضعیت به شعری از اخو هوازن: در انتهای متن، گوینده وضعیت خود و مخاطبان را به شعری از اخو هوازن تشبیه می‌کند. این تشبیه نشان می‌دهد که گوینده به دنبال القای پیام خود از طریق ادبیات و شعر است و امیدوار است که مخاطبان با شنیدن این شعر، عمق فاجعه نافرمانی خود را درک کنند. به‌طور کلی با استفاده از رمزگان کنشی، می‌توان خطبه ۳۵ نهج البلاغه را به عنوان یک روایت از ظلم و ستم و انحراف از مسیر حق تحلیل کرد. در این روایت، شخصیت‌های اصلی عبارتند از: ۱- امام علی (ع) که راوی داستان و شخصیتی است که در برابر ظلم و ستم ایستادگی می‌کند. ۲- معاویه به عنوان شخصیت منفی داستان برای انحراف سپاهیان از مسیر حق توطئه می‌کند. ۳- سپاهیان که مخاطبان روایت هستند که باید بین حق و باطل یکی را انتخاب کنند. در امتداد شکل‌گیری روایت و توسط شخصیت‌های اصلی متن خواننده به کنش‌های اصلی هر کدام از این مؤلفه‌ها که به مثابه بازشناسی رمزگان متن هستند پی می‌برد. این کنشها عبارتند از: ۱- سخنان امام علی (ع) و تلاش ایشان برای روشنگری سپاهیان و نشان دادن ظلم و ستم معاویه. ۲- توطئه‌های معاویه و تلاش وی برای گمراه کردن سپاهیان و دور کردن آن‌ها از امام علی (ع). ۳- انتخاب سپاهیان و تصمیم نهایی آن‌ها در مورد این که از امام علی (ع) پیروی کنند یا معاویه. بدین ترتیب رمزگان کنشی در خطبه ۳۵ نهج البلاغه نقش مهمی در انتقال پیام امام علی (ع) به مخاطبان ایفا می‌کند. در واقع این رمزگان با ایجاد یک روایت داستانی، مخاطبان را درگیر داستان می‌کند و آن‌ها را به تفکر در مورد ظلم و ستم و اهمیت پیروی از حق وا می‌دارد.

در این خطبه، طبق رفتارهای دو کنش‌گر اصلی نصیحت‌گر (امام علی (ع)) و نصیحت‌شونده (سپاهیان نافرمان جنگ و خواهان حکمیت) طراحی اصلی روایت صورت گرفته است و دو رمزگان هرمنوتیکی و پروآیرتیکی نیز در خدمت فرم روایی متن هستند. این دو رمزگان مذکور به گونه‌ای با نظم زمانی پیش می‌روند که ذهن مخاطب را از نقطه آغاز به نقطه پایان راهنمایی می‌کنند؛ در نتیجه خواننده باید تمام روایت را تا انتها بخواند تا بتواند به آن‌ها دست یابد. در مقابل، سه رمزگان دیگر (رمزگان نمادین، معنایی و فرهنگی) خارج از محدودیت زمانی هستند و برای رسیدن به معنا نیازی به ترتیب زمانی ندارند؛ بنابراین خواننده می‌تواند با تکیه بر دانش و تجربیات خود و در هر موقعیت زمانی به هر یک از این رمزگان‌ها رجوع کند.

۳.۴ رمزگان معنایی

همان‌طور که گفته شد، رمزگان معنایی رولان بارت به بررسی دلالت‌های ضمنی و ژرف‌ساخت متن می‌پردازد. «رمزگان معنایی، دومین سطح خوانش، به دنبال کشف تناقضات و تضادهای متن است. این رمزگان به دنبال کشف معانی عمیق‌تر و پنهان در متن، مانند استعاره‌ها و نمادها، است. رمزگان نمادین به دنبال یافتن تناقضات و تضادهایی در متن است که می‌توانند به معانی جدیدی منجر شوند» (همان: ۵۶). این رمزگان برخلاف رمزگان‌های دیگر که به دنبال معانی صریح و آشکار متن هستند به دنبال کشف معانی پنهان و ناگفته‌ای است که در لایه‌های عمیق‌تر متن نهفته‌اند. رمزگان معنایی که رولان

بارت مطرح می‌کند همان واحدهای کوچک معنایی هستند که بر چیز، شخص، و مکان و... دلالت دارند و پیام خاصی را تلویحاً به مخاطب منتقل می‌سازند. سوژه به کمک آن‌ها نظامی از نمادها و نشانه‌ها را دریافت می‌کند و نقش مهمی در رساندن پیام به مخاطب دارد. شیوه‌ای است که مخاطبان، معناها را براساس نظامی از نمادها و نشانه‌ها استنتاج می‌کنند (سجودی، ۱۳۸۵: ۱۵۵). در متن مورد نظر، می‌توان دلالت‌های ضمنی متعددی را در سطوح مختلف زبانی مشاهده کرد.

سطح واژگانی اولین سطح مورد توجه در این زمینه است. استفاده از واژگان یا کمینه‌معناهایی مانند «حَسْرَة» (حسرت)، «نَدَامَة» (پشیمانی)، «جَفَاَة» (خشونت) و «عَصَاَة» (سرکشان) ضمن تقویت فضای عاطفی متن، نشان‌دهنده احساس غم، خشم و ناامیدی از سوی گوینده به‌خاطر نافرمانی مخاطبانش است.

دومین سطحی که رمزگان معنایی خطبه مورد پژوهش در آن بروز یافته، سطح جمله‌بندی است. در این خطبه، استفاده از جملات کوتاهی مانند «فَلَمْ تَسْتَبِيحُوا النَّصْحَ إِلَّا ضَحَى الْغَدِ» (همان). ترجمه: «ولی شما نصیحت را تا طلوع آفتاب درک نکردید» که بازتاب نافرمانی مخاطبان است، لحنی سرزنش‌آمیز و توبیخی به متن می‌دهد. نمود جمله‌های معطوف مانند «وَقَدْ كُنْتُ أَمْرُكُمْ فِي هَذِهِ الْحُكُومَةِ أَمْرِي وَنَخَلْتُ لَكُمْ مَخْزُونًا رَأْيِي» (همان). «و من در این حکومت شما را به فرمان خود امر کردم و گنجینه اندیشه‌ام را به شما بخشیدم» نشان‌دهنده موقعیت، مقام و جایگاه گوینده و وظیفه او در قبال مخاطبان است.

سومین سطحی که رمزگان معنایی خطبه مورد پژوهش در آن قابل مشاهده است، سطح معنایی می‌باشد. متن در مجموع، حسرت و پشیمانی گوینده را نسبت به عدم اطاعت مخاطبان از دستورات وی بیان می‌کند. گوینده خود را در جایگاه یک ناصح دلسوز و خیرخواه قرار می‌دهد که وظیفه هدایت و راهنمایی مخاطبان را بر عهده دارد؛ اما مخاطبان به عنوان افرادی ناشکر و سرکش معرفی می‌شوند که قدر نصیحت‌های گوینده را نمی‌دانند. متن حاوی پیامی اخلاقی و تربیتی است که بر اهمیت اطاعت از بزرگان و صاحبان تجربه تأکید می‌کند.

رمزگان معنایی در این متن نقش مهمی را در ساختار و معنای آن ایفا می‌کند. با استفاده از این رمزگان، می‌توان به لایه‌های عمیق‌تر متن و معانی پنهان آن دست یافت. این امر به خواننده کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از متن و پیام آن داشته باشد. در پی بررسی خوانش نشانه‌ای خطبه مورد پژوهش، رمزگان یادشده، فضای احساسی متن را غنی‌تر می‌کند و لحن غمگین و پشیمان گوینده، حس ناامیدی و تأسف را در خواننده تقویت می‌کند. یکی دیگر از آثار حضور رمزگان معنایی در ساختار متن این است که شخصیت گوینده را به طور کامل‌تر به خواننده معرفی می‌کند. گوینده در این متن به عنوان فردی دلسوز، خیرخواه و باتجربه که به دنبال راهنمایی و هدایت مخاطبان خود است، معرفی می‌شود. عدم اطاعت مخاطبان از دستورات گوینده، نشان‌دهنده رابطه بی‌اعتمادی بین آن‌ها است.

رمزگان معنایی حاوی معنای کلی از متن هستند و از آن‌ها می‌توان به برخی زوایای شخصیتی و امور متداول عصر نویسنده رسید.

۴.۴ رمزگان نمادین

رمزگان نمادین از منظر رولان بارت به بررسی تضادها و تقابلهایی که در متن وجود دارند می‌پردازند. کارکرد این نوع رمزگان، کشف معانی عمیق‌تر و لایه‌های پنهان متن از طریق تقابل مفاهیم، تصاویر و اشیاء است. «این رمزگان به بررسی تضادها و تقابلهای دوتایی در متن می‌پردازد و به این سوال پاسخ می‌دهد که متن چه چیزی را نمادپردازی می‌کند؟» (بارت، ۱۳۵۶: ۴۴). رولان بارت معتقد است که رمزگان معنایی در سطح عمیق‌تری از ساختار متن عمل می‌کند و به خواننده کمک می‌کند تا روابط معنایی بین کلمات و جملات را درک کند. به عنوان مثال، در یک جمله، کلمات «بزرگ» و «کوچک» در تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند و این تقابل به خواننده کمک می‌کند تا مفهوم اندازه را درک کند. در متن خطبه مورد نظر، می‌توان تضادها و تقابلهای متعددی را مشاهده کرد که به غنی‌سازی معنای متن و برجسته‌سازی پیام آن کمک می‌کنند. برخی از تضادها و تقابلهای موجود در متن عبارتند از:

– **تقابل نصیحت و اطاعت:** در این متن، گوینده از مخاطبان خود به دلیل عدم اطاعت از دستورات او انتقاد می‌کند. این تضاد بین «نصیحت» و «اطاعت» نشان‌دهنده شکاف بین گوینده و مخاطبان و همچنین تردید گوینده در صحت بیان نصیحت‌های خود است.

– **تقابل خیرخواهی و سرپیچی:** گوینده خطبه خود را فردی خیرخواه و دلسوز معرفی می‌کند که به دنبال هدایت و راهنمایی مخاطبانش است و در طرف مقابل آن، مخاطبان با سرپیچی از دستوراتش، خیرخواهی او را نادیده می‌گیرند. این تضاد میان «خیرخواهی» و «سرپیچی» بر تنش و ناامیدی گوینده می‌افزاید.

– **تقابل اعتماد و بی‌اعتمادی:** عدم اطاعت مخاطبان از دستورات گوینده، نشان‌دهنده بی‌اعتمادی آن‌ها به او است. تضاد بین «اعتماد» و «بی‌اعتمادی» بر عمق شکاف بین گوینده و مخاطبان وی می‌افزاید. – **روشنی و تاریکی:** استفاده از تشبیه «ضَحَى الْغَدِ» برای درک نهایی مخاطبان از نصیحت‌ها، نشان‌دهنده گذر از وضعیت تاریکی عدم درک به روشنی فهم است و این تقابل نماد نوعی امید به آینده و رستگاری است.

– **امید در مقابل ناامیدی:** گوینده در ابتدای متن به مخاطبان خود امیدوار است و انتظار دارد که آن‌ها از دستورات او اطاعت کنند؛ اما در ادامه با سرپیچی مخاطبان از سخنانش، ناامید و پشیمان می‌شود. رمزگان نمادین به الگوهای تضاد و تقابلی اشاره می‌کند که در یک متن قابل مشاهده است (آلن، ۱۳۸۵: ۱۳۷). اغلب رمزگان نمادین موجود در متن خطبه به تقابل معنایی پرداخته‌اند. این تقابل نمادها، مخاطب را مجذوب متن و با آن همراه می‌کند. در واقع، قرینه‌سازی با استفاده از تقابلهای به ابزاری جهت مضمون‌سازی تبدیل شده است.

۵.۴ رمزگان فرهنگی

رمزگان فرهنگی به بررسی نظام‌های دانش و ارزش‌های مشترکی می‌پردازد که در متن به آن‌ها ارجاع داده می‌شود. این رمزگان شامل ویژگی‌های فیزیکی، ادبی، تاریخی و مذهبی است که در یک جامعه خاص وجود دارد و همچنین برای اعضای آن جامعه قابل فهم است. رمزگان فرهنگی جلوه بارز خود را در یک آوای جمعی و بی‌نام که در تجربه سنتی آدمی ریشه دارد، می‌یابد (پین، ۱۳۹۲: ۱۲۰). بنا بر دیدگاه رولان بارت همه رمزگان‌ها از یک نظر، فرهنگی به‌شمار می‌روند؛ اما رولان بارت به‌طور خاص رمزهایی که در قالب مرجعیت علمی یا اخلاقی قرار می‌گیرند را فرهنگی برمی‌شمارد؛ به‌همین علت بر آن‌ها رمزگان «مرجع» نام نهاده‌اند (آلن، ۱۳۹۲: ۱۳۸). این رمزگان به رابطه بین متن و دنیای واقعی می‌پردازد و نحوه اشاره متن به اشیاء، افراد و مکان‌های دنیای واقعی را بررسی می‌کند. به عبارت دیگر «این رمزگان به بررسی هنجارها، ارزش‌ها و باورهای فرهنگی که در متن بازتاب یافته‌اند می‌پردازد و به این سوال پاسخ می‌دهد که متن در چه زمینه‌ای فرهنگی شکل گرفته است؟» (بارت، ۱۳۵۶: ۴۵). در متن مورد نظر، می‌توان عناصر متعددی را یافت که به رمزگان فرهنگی مربوط می‌شوند. برخی از این عناصر عبارتند از:

- **جنگ داخلی مسلمانان و اعراب:** اشاره نمودن به جنگ‌های داخلی مسلمانان و اعراب در عصر ظهور اسلام، نشان‌دهنده زمینه تاریخی متن است. این رویداد تاریخی برای مخاطبان مسلمان از اهمیت بالایی برخوردار است و می‌تواند معانی مختلفی را در متن القا کند.

- **نصیحت و اطاعت:** موضوع نصیحت و اطاعت، یکی از مضامین رایج در فرهنگ اسلامی است. در این متن، گوینده خود را در جایگاه یک ناصح خیرخواه قرار می‌دهد و از مخاطبان خود می‌خواهد که از دستورات او اطاعت کنند. عدم اطاعت مخاطبان، نشان‌دهنده شکاف بین گوینده و مخاطبان و همچنین ضعف ایمان آن‌ها است.

- **تأسف و پشیمانی:** لحن غمگین و پشیمان گوینده، نشان‌دهنده حس تأسف و پشیمانی او از عدم اطاعت مخاطبان از دستوراتش است. این حس در بسیاری از متون مذهبی و اخلاقی قابل مشاهده است.

- **تشبیه:** استفاده گوینده از وجوه بلاغی مانند تشبیه که بیت زیر بیان شده است: «فَكُنْتُ أَنَا وَ إِيَّاكُمْ كَمَا قَالَ أَخُو هَوَازِنَ:

أَمَرْتُكُمْ أَمْرِي بِمَنْعَرَجِ اللَّوَى فَلَمْ تَسْتَبِينُوا النَّصْحَ إِلَّا ضَحَى الْعَدِ» (اصفهانی،

۱۹۹۴م: ج ۱، ۳)

نشان‌دهنده آشنایی گوینده با ادبیات عربی و استفاده از آن برای القای پیام خود به مخاطبان است. در این بیت، شاعر می‌گوید که او به مردم قبیله خود دستور داده بود؛ اما آن‌ها تا طلوع خورشید متوجه منظور او نشدند. گوینده با آوردن این بیت شعر، تشبیهی را برای تبیین رابطه خود با مخاطبان بیان می‌کند. استفاده از اشعار و ضرب‌المثل‌های عربی در متون برای القای مفاهیم و تشبیه معانی رایج است.

او می‌گوید مانند این شاعر است که به مخاطبان خود نصیحت کرده بود؛ اما آن‌ها تا دیروقت متوجه منظور او نشدند. استفاده از این بیت شعر، نشان‌دهنده آشنایی گوینده با ادبیات عربی و استفاده از آن جهت القای پیام خود به مخاطبان است.

برخی عبارت‌های خطبه با القای معانی مختلف به متن عمق و غنا می‌بخشند و آن‌را به یک اثر ادبی قابل تأمل تبدیل می‌کنند، مانند عبارت «فَارْتَابَ النَّاصِحُ بِنُصْحِهِ وَ ضَنَّ الزَّائِدُ بِقُدْحِهِ»: «نصیحت‌گر به نصیحت خود شک کرد و مشعل به خاموشی خود گمان برد». این عبارت نشان می‌دهد که گوینده از عدم اطاعت مخاطبان ناامید شده و به کارایی نصیحت‌های خود شک کرده است. استفاده از این مثل استعاری، نشان‌دهنده عمق ناامیدی و غم و اندوه گوینده است.

در مجموع، می‌توان گفت که عبارت‌های عربی موجود در متن، نقش مهمی در برجسته‌کردن رمزگان فرهنگی آن ایفا می‌کنند. این عبارات به خواننده کمک می‌کنند تا درک عمیق‌تری از متن و پیام آن پیدا کند. با شناسایی رمزگان فرهنگی، ایدئولوژی‌ها متن را می‌توان آشکار نمود و نحوه عملکرد آن‌ها در متن را بررسی کرد. این واحدهای فرهنگی و اخلاقی که متن در صدد بازگو نمودن آن‌ها برآمده است عناصری هستند که به رویکردهای اخلاقی و اجتماعی جامعه گوینده خطبه ارجاع می‌دهد.

۵. نتیجه‌گیری

تحلیل نشانه‌شناختی خطبه ۳۵ نهج‌البلاغه با رویکرد رمزگان رولان بارت نشان داد که این خطبه از ظرفیت بالایی برای ایجاد معانی چندلایه و تأثیرگذار بر مخاطب برخوردار است. رمزگان‌های هرمنوتیکی، پروآیرتیکی، ضمنی، نمادین و کلان‌رمزگان فرهنگی به طور هماهنگ عمل کرده و به ساختار پیچیده و چندبعدی متن کمک می‌کنند. مهم‌ترین یافته این پژوهش، نقش محوری رمزگان در ایجاد تعارض، ابهام و کنش‌وری در متن است که مخاطب را به تفکر و تفسیر عمیق‌تر وادار می‌دارد. همچنین، نتایج پژوهش، بیان‌گر این است که:

- رمزگان هرمنوتیکی در این خطبه با ایجاد ابهام و پرسش، خواننده را به تفکر و تأمل وادار می‌دارد و شخصیت‌های امام علی (ع) و گروه مخالفین وی را کانون تقویت حس معمایی خواننده قرار می‌دهد. این رمزگان با بهره‌گیری از تکنیک‌های روایی مانند کنایه و ابهام، حس کنجکاوی خواننده را برمی‌انگیزد و او را به دنبال یافتن لایه‌های پنهان معنایی متن می‌فرستد. حاصل بررسی رمزگان پروآیرتیکی متن با ایجاد کنش و واکنش در مخاطب، نشان از کنش‌آفرینی در راستای ذکر افسوس امام علی (ع) در بیان عدم توجه به خیرخواهی ایشان نسبت به گروه مخالفین دارد که پندپذیری را برای مخاطب به ارمغان دارد و به تعمیق درک وی از مضامین اخلاقی خطبه کمک می‌کند.

- مدلول‌ها در رمزگان ضمنی نیز به بازنمایی سرانجام سرپیچی از راهنمایی‌های امام علی (ع) و تأکید بر اهمیت پیروی از ایشان به‌عنوان فردی آگاه می‌پردازد. رمزگان نمادین خطبه مورد پژوهش با ایجاد ساختار معنایی چندلایه و عمیق‌ترکردن درک مخاطب از مفاهیم اخلاقی و اجتماعی با استفاده

از تضادهایی هم‌چون امید و ناامیدی، روشنی و تاریکی، خیرخواهی و سرپیچی و ایجاد نوعی قرینه‌سازی در متن، پیام‌های اخلاقی و اجتماعی خطبه را تقویت می‌کند.

– یکی از یافته‌های مهم این پژوهش، نقش کلان‌رمزگان فرهنگی در شکل‌دهی به سایر رمزگان‌ها است. فرهنگ نصیحت به عنوان یک هنجار اجتماعی، بستر اصلی این خطبه را تشکیل می‌دهد و بسیاری از رمزگان‌های دیگر در چارچوب این فرهنگ قابل تفسیر هستند. بیان ویژگی‌های اخلاقی و اجتماعی عصر ایرادکننده خطبه به‌همراه تلاش وی جهت اصلاح امور و نیز بی‌توجهی گروه‌های مختلف اجتماعی به نصیحت‌های خیرخواهان از ورای این رمزگان قابل مشاهده است.

– می‌توان گفت که این پژوهش، گامی در جهت شناخت بهتر از ظرفیت‌های ادبی متون دینی و تأیید کارآمدی رویکرد نشانه‌شناسی در تحلیل این گونه متون است. هم‌چنین، تحلیل نشانه‌شناختی نه‌تنها به درک بهتر متون دینی کمک می‌کند؛ بلکه امکان بهره‌مندی از این متون در زمینه‌های مختلفی مانند ادبیات، فلسفه و جامعه‌شناسی را نیز فراهم می‌سازد.

منابع

نهج‌البلاغه.

آلن، گراهام (۱۳۹۲ش). رولان بارت. ترجمه پیام یزدانجو. چاپ دوم. تهران: نشر مرکز.
ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبه الله (۱۳۷۵). جلود تاریخ در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید. ج ۱. تهران: نشر نی.

اصفهانی، ابوالفرج (۱۹۹۴م). الأغانی. ج ۱۰. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
بارت، رولان (۱۹۵۳م). درجه صفر نویسندگی. ترجمه حسن مقدم (۱۳۸۰). تهران: نشر نی.
بارت، رولان (۱۹۶۴م). عناصر نشانه‌شناسی. ترجمه محمدامین جعفری (۱۳۸۳). تهران: نشر آگاه.
پین، مایکل (۱۳۹۲). بارت و فوکو و آلتوسر. ترجمه پیام یزدانجو. چاپ چهارم. تهران: مرکز.
زرکلی، خیرالدین (۱۹۸۹). الأعلام. بیروت: دارالعلم للملایین.
سجودی، فروزان (۱۳۸۷). نشانه‌های کاربردی. تهران: نشر علم.
شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۳). تحلیل نشانه معنانشناختی تصویر. تهران: نشر علم.
گرمس، آلزیرداس ژولین (۱۳۸۹). نقصان معنا. ترجمه حمیدرضا شعیری. تهران: نشر علم.
گیرو، پی‌یر (۱۳۸۰). نشانه‌شناسی. ترجمه محمد نبوی. تهران: آگه.
مکاریک، ایرناریما (۱۳۸۵). دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر. مهران مهاجر و محمد نبوی. تهران: آگه.

میرعبادی، سیدعلی (۱۳۸۴). فرهنگ توصیفی نشانه‌شناسی. تهران: معرفت و زبان‌آموز.

Reference

Nahj al-Balagha. (In Arabic).

Abn Abi al-Hadid, Abd al-Hamid bin Hiba Allah (1375). *The effect of history in Ibn Abi al-Hadid's description of Nahj al-Balagha*. C. 1. Tehran: Ney Publishing. (In Persian).

Allen, Graham (2012). *Roland Barthes*. Translation of Yazdanjo's message. Second edition. Tehran: Nahr-e-Karzan. (In Persian).

Barrett, R. (1953). *Zero degree of writing*. Translated by Hassan Moghadam (1380). Tehran: Ney Publishing. (In Persian).

Barrett, R. (1953). *Writing Degree Zero*. Paris: Editions du Seuil.

Barrett, R. (1964). *Elements of semiotics*. Translated by Mohammad Amin Jafari (1383). Tehran: Aghaz Publishing. (In Persian).

Barrett, R. (1970). *S/Z*. Paris: Seuil.

Barrett, R. (1974). *S/Z*. Translated by Richard Miller. New York: Hill and Wang.

Barrett, R. (1980). *Sad*. Paris: Loyola.

Chandler, Daniel. (1995). *Semiotics for Beginners*. Landon: Routledge.

Danesi, Marcel. (2004). *Messages, Signs and Meanings*. Toronto: Canadian Scholars.

Esfahani, Abul Faraj (1994 AD). *Songs*. C.10. Beirut: The Revival of Arab Heritage. (In Arabic).

Giro, Pierre (2010). *Semiotics*. Translation by Muhammad Nabavi. Tehran: Agah. (In Persian).

Grams, Algirdas Julin (2010). *lack of meaning*. Translated by Hamidreza Shayiri. Tehran: Science. (In Persian).

Makarik, Irnarima (2015). *Encyclopedia of contemporary literary theories*. Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi. Tehran: Nash Agh. (In Persian).

Mirabadi, Seyyed Ali (2004). *Descriptive culture of semiotics*. Tehran: Marafet and Language Learner. (In Persian).

Payne, Michael (2012). *Barthes, Foucault and Althusser*. Translation of Yazdanjo's message. Fourth edition. Tehran: Center. (In Persian).

Shayiri, Hamidreza (2013). *Semantic sign analysis of the image*. Tehran: Science. (In Persian).

Sojudi, Forozan (2007). *Practical signs*. Tehran: Science. (In Persian).

Zarkali, Khairuddin (1989). *Flags*. Beirut: Dar al-Alam Lalmalayin. (In Arabic).

